

FØLELSEN AF FORÅR I FEBRUAR – MED EN KULTURDELEGATION I MOSKVA 1987

Luften summede af forventninger i Moskva i februar 1987. Ikke forventninger om forår – det vidste moskovitterne godt lå endnu et par måneder forude. Det var forventninger om noget andet. Om et mentalt og politisk forår. Der var mange tegn på, at noget nyt var i vente. Der var tale om forventninger, der fik vestlige og ellers sovjet-skeptiske intellektuelle og kunstnere til at lytte opmærksomt, og som fik politisk interesserede, men ellers partiløse sovjetborgere til i stort tal at melde sig ind i Partiet. Nu kunne det kun gå den rigtige vej – mod større frihed i det offentlige rum. Nu havde Sovjetunionen nået det materielle overskud og det uddannelsesmæssige niveau, der kunne betinge større intellektuel og kunstnerisk frihed. Et par år tidligere havde Sovjetunionen fået en ny leder, der som følge af sin alder og sine udtalelser gav løfte om noget andet end de stereotyper, der havde præget hans tre forgængere gennem de seneste tredive år. Det var tre forgængere, som i hastig rækkefølge og under udfoldelse af det sædvanlige overdådige og af Den ortodokse Kirke inspirerede ceremoniel var blevet lagt i graven i løbet af blot tre år. Om den sidste havde folkeviddet spurgt: – Hvor mange mennesker styrer Sovjetunionen? Og det maliciøse svar lød: - Halvanden – den evigt levende Lenin og den halvdøde Tjernenko.

Jeg var kommet til Moskva som medlem af en delegation, bestående af forfattere og universitetsfolk. Inviteret af den sovjetiske forfatterforening med henblik på at diskutere forfatternes moralske ansvar i samfundet – under de nye vilkår med perestrojka og glasnost. Initiativtageren fra dansk side var min kollega på Institut for Litteraturhistorie på Aarhus Universitet, *Jens Peter Lund Nielsen*. Hans forbindelser til Forfatterforeningen og et grundigt fodarbejde havde udvirket en invitation til en konference. Fire danske forfattere deltog – *Klaus Rifbjerg*, *Tage Skou-Hansen*, *Knud Sørensen* og den desværre alt for tidligt afdøde, men dengang spillevende *Dea Trier Mørch*. Suppleret af slavisterne og mine gode venner *Märta-Lisa Magnusson* og *Eigil Steffensen*. Alle sammen pragtfulde og muntre rejsekammerater, der kun vandt ved nærmere bekendtskab. Tage Skou-Hansen havde jeg som nybagt historiestuderende og såkaldt januarstudent mødt på Askov Højskole i 1960. Jeg deltog den gang blandt andet i hans gennemgang af Martin A. Hansens novellesamling *Agerhønen*. En tekstnær, engageret og engagerende undervisning, som står lysende klar for mig den dag i dag. Nu mødte jeg Tage igen – blot for at få bekræftet mit indtryk af ham fra den gang. Men nu – gennem rejselivets naturlige nærhed - suppleret med indtrykket af et tænksomt og livsklogt menneske. Rejselivets fortættede atmosfære – måske i ganske særlig grad mærkbart i Rusland - gjorde også mødet og bekendtskabet med den altid muntre og mundrappe ordkunstner Klaus, med den evigt engagerede og iltre Dea og med den livskloge, jordbundne og så jyske Knud sammen med rejsen til perestrojka-Sovjetunionen til et uforglemmeligt minde. Jeg vender senere mere detaljeret tilbage til konferencen.

Mikhail Gorbatjov (1931-) var i april 1985 af partiets bestemmende organ, Politbureau, og med sine kun 55 år dets benjamin, blevet valgt til ny generalsekretær. Det var sket med kun en stemmes overvægt – med veteranen Andrej Gromykos stemme. Viceudenrigsminister under Stalin, udenrigsminister under Khrustjov og Bresjnev. Den afgørende stemme var altså blevet afgivet af en ældre herre på 76 år. Gorbatjov var med andre ord af det forbenede og aldrende system blevet udset til at være den, der skulle forny et samfund, som selv de ældste i de ledende partiorganer kunne fornemme var forstenet. Men han var også opdraget af systemet – ligesom i øvrigt langt de fleste af hans efterfølgere. Hvad enten det er i Rusland eller de øvrige stater, som Sovjetunionen efter sin opløsning i 1991 blev splittet op i. Gorbatjov var ideologisk skolet, formet og uddannet af det partisystem, som nu satte ham til at reformere det selv samme system. Hans opfattelse af, hvornår et samfund var på vej mod kaotiske tilstande, var bestemt af systemets egne rammer. Den havde sin baggrund i læremesteren Lenins frygt for folkets spontanitet og hans forkærlighed for bevidsthed og kontrol. Det var derfor helt efter bogen, at Gorbatjov under majparaden i 1990 forlod sin

plads på Mausolæet, da der på Den røde Plads dukkede systemfjendtlige og dermed ”forkerte” slagord op. Kaos og mangel på styring truede med at tage over.

Kulturdelegationen februar 1987.

Bagerst Klaus Rifbjerg.
Foran ham Else Lidegaard, fra DR.
Til højre for hende Eigil Steffensen
og Tage Skou-Hansen.
Nederst længst til højre Knud
Sørensen, nr. 2 til venstre
for ham Märta-Lisa Magnusson. Med
siden til og med kamera Jens Peter
Lund Nielsen og længst til venstre
Thomas Petersen.

Advarselslamper med begreber som anarki, lovløshed og ideologisk bevidstløshed var blevet tændt på generalsekretærens indre kontrolpanel. Gang på gang advarede han i tale og på tryk mod at sætte lighedstegn mellem på den ene side demokrati og på den anden side begreber som mangel på ansvar, laden stå til og anarki. Det er ikke desto mindre det lighedstegn, som det store flertal af Ruslands befolkning i dag netop sætter. Belært af på den ene side historien og på den anden side af de bitre erfaringer, den høstede under 1990'ernes røverkaptalisme, og som den identificerede med begrebet demokrati.

Ved hjælp af en ny liturgi, hvori begreberne glasnost, acceleration og demokratisering indgik, iværksatte den nye generalsekretær en omstrukturering – en *perestrojka* – af det sovjetiske samfund. Starten var gået på det økonomiske område, hvor slendrian, druk, ineffektivitet og sjusk skulle bekæmpes. Guddommelige udtryk som ”På arbejdet arbejder man” kunne læses i medier og på transparenter i det offentlige rum. Biograferne blev om dagen opsøgt af emsige kontrollanter på jagt efter folk, der rettelig burde befinde sig på den arbejdsplads, på hvis lønningsliste de stod. Endvidere skulle virksomhederne have større selvstændighed i forhold til de centrale myndigheder. Deres ledere skulle vælges og kunne afsættes af de ansatte. Kunderne og ikke stat og leverandører skulle være i fokus hos virksomhederne. Efterspørgslen skulle sættes i centrum i den økonomiske proces.

Dernæst vendte Gorbatsjov sig mod kulturen. Han lovede dens repræsentanter kunstnerisk og intellektuel frihed, såfremt de ville støtte *perestrojka*-processen. Noget for noget eller kontraktpolitik hedder dette fænomen i moderne dansk politisk sprog. Og forfatterne, publicisterne – ja, hele den samlede intellektuelle elite, intelligentsiaen – gik med samlede ben og jublende i politikerens fælde. Havde de overhovedet andet valg i en situation, hvor den ledende politiker tilsyneladende tilbød dem kulturel frihed og et seriøst og ligeværdigt samarbejde? Og med blodige historiske erfaringer fra forholdet politisk magt over for kulturens afmagt i erindringen? Alt var glemt, og intelligentsijaens eufori kendte ingen grænser. – og med god grund. Nedfrosne ord og politiske begreber, nedfrosne historieopfattelser og nedfrosne bøger og film blev lagt til hurtig optøning. De intellektuelle af enhver slags oplevede pludselig, at magthavere lyttede til dem – og rettede sig efter, hvad de sagde.

På det internationale felt fejrede Gorbatsjov sammen med sin udenrigsminister *Sjevardnadse* triumfer, som hans popularitet i Vesten og ikke mindst i det genforenede Tyskland med rette lever højt på den dag i dag. Gang på gang kom han med udspil, der dels pillede den gamle fjendefæstning ned sten for sten og dels for en stund gjorde både USA, EF og NATO mundlamme. Et seriøst og tillidsfuldt samarbejde mellem

Vestens og kapitalismens - i store kredse forkætrede - Ronald Reagan og kommunismens Mikhail Gorbatsjov kom efterhånden i stand. Tillidsskabende og banebrydende internationale aftaler blev indgået på en hel stribe af topmøder. Østeuropa gik i opløsning og blev historie – både som begreb og som konkrete lande. Et nyt Europa-billede tonede frem, og nye skillelinjer mellem Nord-, Central- og Sydeuropa tegnedes op. En række historisk gamle, men politisk nye lande fik atter egen identitet.

Fra sommeren 1988 føjedes til den økonomiske, kulturelle og internationale perestrojka også en politisk perestrojka. Den var begyndt med uformelle grupper, der gennem møder på pladserne og demonstrationer i gaderne afprøvede Gorbatsjovs signaler og gav hidtil tavse samfundsgrupper mæle. Ord og meninger, der hidtil kun var blevet udtalt eller diskuteret omkring køkkenbordets voksdug og vodkaflaske, lød nu ud over de store pladser – forstørret ved megafonens hjælp. Masse-møde- eller græsrodsdemokratiet var født og sendte en gysen gennem systemet – ikke mindst gennem mange partimedlemmer, der var skolet i en mødeform, hvor man blot godkendte de indstillinger, der forelå ovenfra og udarbejdet af professionelle partisekretærer. Også mange intellektuelle blev forskrækket over de uartikulerede råb på pladserne og ved at opleve, hvilken magt deres ord havde på ganske almindelige mennesker. Chancen eller risikoen – alt efter temperament – for at blive valgt til et eller andet, var overordentlig stor. I partiavisen Pravda kunne man for eksempel læse følgende anekdote, der godt kunne være strikket over det virkelige liv: Mandag morgen kommer en ung mand ind på amtsgården, kigger sig omkring og henvender sig til den første, han møder: - Hvor er amtsborgmesterens kontor? Får svaret: - På anden sal, men i hvilken anledning kommer De? Efterfulgt af svaret: - Jeg er ikke kommet i nogen anledning, jeg skal på arbejde. Jeg er i går på et politisk gademøde blevet valgt til ny amtsborgmester.

Ned i dette mylder af opbrud og nybrud havnede i februar 1987 vor danske kulturdelegation. Til en kulturkonference, der skulle tage temperaturen på den nye tid. Efter hjemkomsten bad jeg Klaus Ribbjerg skrive et par sider om sine indtryk til Slavisk Instituts årsskrift. Her følger et uddrag af hans artikel:

”Vi kunne ikke vide, at vi dumpede lige ned i skødet på en omvæltning, men det var mere end mærkbart, da vi sad i den store biograf i nærheden af Pusjkin-pladsen og så Sergej Abuladses ”Anger”, en film, der på en gang entydigt og uhyre sammensat udpegede en retning i verdenshistoriens gang, som ingen et halvt år tidligere ville have drømt om var mulig. Det kunne være en enlig svale, alligevel sagde vi til os selv næsten enstemmigt: Efter dette er der ingen vej tilbage.

At denne følelse gennemsvævede alt, hvad vi oplevede, er måske en overdrivelse, men har man den mindste følelse for tingenes temperatur og fluktuationerne i det åndelige klima, var der ikke tvivl om, at noget var i gang. Det fremgik ikke blot af, hvad der blev sagt på konferencen i Forfatterforeningen, hvor tonen var ubesværet fri og munter, ja dristigere end måske den dristigste kunne have forestillet sig, det sivede ud i de mere intime sammenhænge, hvor rygterne svirrede og efterhånden foldede sig ud som kendsgerninger. ---

Der var også en anden fornemmelse, og den var måske mere underlig. For det var ikke umærkbart, at denne udvikling virkede forskelligt på de forskellige. Enkelte – og ganske komplicerede – gearskift af mental art har været nødvendige ikke blot for værtsfolkene, men også for enkelte i den tilrejsende delegation, hvoraf flere medlemmer tidligere havde drukket broderskabsskål med de sovjetiske kammerater på tidspunkter, hvor tonen var en ganske anden og de politiske fanger sad, hvor man den gang mente, de burde sidde.

Jeg antyder hermed intet forræderi, ingen nok så østligt orienteret dansk slavist eller sovjetinteresseret har nogen sinde ment, at folk skulle i spjældet eller anbringes i Gulag, fordi de ikke tænkte og gjorde, hvad Den øverste Sovjet syntes var rigtigt. Men der er nok heller ingen tvivl om, at skuffelsen over det antydede falskspilleri og den bloksocialistiske models begyndende krakelering har været en skrap diæt for nogen. Vi er alle sammen kamelspisere for Vorherre, men mange med blikket vendt mod øst har i tidens løb ædt flere end de fleste.

Grundlæggende har sikkert altid været drømmen om at bryde den åndelige blokade, at få mulighederne sat flot, at få åbnet vågerne i isen og at holde dem åbne. Derfor var stoltheden og det lidenskabelige engagement hos dem, der nu så frit vand, også så bevægende, og man kunne endnu engang ikke lade være at

føle sig som Per Tot og rejsende på fribillet ved tanken om, hvad vi har været forskånet for i de snart mange år siden anden verdenskrigs ophør. En revolution, der går i baglås, er værre end ingen revolution, derfor var situationen også dobbelt følsom: Hvad havde man ikke lidt her, og hvad ville man ikke komme til at lide, hvis det der var i gang nu – som ofte før – kørte af sporet? Det gav en sangbund af skrøbelig nervøsitet og hudløs optimisme, som kom til at præge hele turen ---”.

Så langt Klaus. Hans ord om, ”at efter dette er der ingen vej tilbage”, kan i bakspejlet og i det herrens eller rettere putinske år 2007 forekomme nogle en kende for optimistiske. Men det gælder vel for alle reformer, som det er sket for de russiske: Der bliver uvægerligt noget tilbage af dem, selv om udviklingen set i det korte tidsspand tilsyneladende går den forkerte vej. Konferencen blev holdt i forfatternes smukke hus på Vorovskij-gaden nummer 50, der nu har fået det gamle navn, Povar-gaden, tilbage. Oprindeligt et gammelt herresæde, opført i anden halvdel af 1700-tallet og typisk for en russisk adelsmands bolig i eller i nærheden af byen (en såkaldt *gorodskaja usadiba*). En en-etages bygning i senklassicisme og i dejlige gule pastelfarver. En søjleomkranset indgang i hovedfløjen og med to fløje, der lukker bygningen omkring en gård. Indvendig er væggene dækket af smukt dekorerede og smukt udskårne træpaneler. Man føler sig uvilkårligt hensat til en anden verden, når man træder ind, afsondret fra verden og byens øvrige liv.

Forfatterne fik bygningen stillet til rådighed i begyndelsen af 1930’erne – i forbindelse med dannelsen af den sovjetiske forfatterforening. Den skulle nu samle, afløse og kontrollere det mylder af foreninger, der i 1920’erne havde præget kulturlivet. Den skulle også være den eneste lovlige sammenslutning af forfattere. Medlemskab af den var betinget af at have fået udgivet (læs: godkendt) et par bøger, og det gav medlemmet efterfølgende adgang til alle de privilegier i form af for eksempel stipendier, rejser, boliger og feriesteder, som Forfatterforeningen rådede over. Medlemskabet gav privilegier, men de var ikke gratis. Forfatternes modydelse var at være loyale og lydige medkæmpere i opbygningen af det nye kommunistiske samfund – være ”sjælens ingeniører”, som Stalin i tidens ånd benævnte deres opgave.

I Forfatterforeningens gård står siden 1956 en statue af *Lev Tolstoj*, og det er ikke tilfældigt. Da romanen *Krig og fred* udkom i 1860’erne, var læserpublikummet ikke et øjeblik i tvivl om, at dette sted på Povar-gaden var identisk med hjemstedet for romanens faste omdrejningspunkt i dens mylder af personer – Rostov-familien. Tillad mig som illustration af herresædets interiør og stemning et par citater fra romanens indledende kapitler:

”Hos familien Rostov fejrede man den gamle grevindes og hendes yngste datter Natasjas navnedag. Lige fra morgenstunden kom vogne, forspændt med fire heste, uafbrudt kørende med gratulanter til grevinde Rostovs store, i hele Moskva så velkendte hus på Povarskaja-gaden. Grevinde Rostov og hendes smukke, ældste datter Vera sad i salonen sammen med gæsterne, som uafledeligt kom og gik. ----- Greven havde ført herrerne videre ind i herreværelset, hvor han lod hver af dem vælge en tyrkisk pibe af sin private samling. ---- I herreværelset, hvor luften var tæt af røg, drejede samtalen sig om krigen (mod Napoleon 1812, TP), der lige var erklæret ved et kejserligt manifest, og om mobiliseringen. Der var endnu ingen, der havde læst manifestet, men alle vidste, det var kommet. Grev Rostov sad på en kort ottoman mellem to rygende og snakkende herrer. Selv røg han ikke og talte ikke, men han sad der med hovedet på skrå og så med åbenlys fornøjelse snart på den ene, snart på den anden af de to rygende herrer og lyttede til deres diskussion, som han selv havde hidset dem op til ---”.

Men der er også ført andre, både mere heftige, barske, modbydelige og direkte dødelige diskussioner i dette vidunderlige hus. Eksklusioner og optagelser er blevet vendt og drejet, litterære og politiske fejder er blevet udkæmpet. Skældsord af værste skuffe er føjet gennem luften. Fejderne var sjældent ligegyldige – de kunne være et spørgsmål om hæder og ære eller om totalt fald fra de litterære og sociale tinder. Ord har aldrig været ligegyldige i Rusland. Diskussionerne blev måske mindre farlige med årene – Stalins død i 1953 markerede et skel. Herefter havde diskussionerne ikke længere dødelig udgang. Men deres menneskelige omkostninger kunne stadig være store. Det fik for eksempel *Boris Pasternak* (1890-1960) at føle i årene 1957/58. Han havde fået manuskriptet til sin revolutionsroman *Doktor Zhivago* smuglet ud af Sovjetunionen

og efterfølgende udgivet i Italien. I 1958 blev Pasternak tildelt – i høj grad politisk begrundet – Nobelprisen i litteratur. Ikke for sin omfattende og forfinede poesi, men for en middelmådig roman, der imidlertid stillede sig kritisk overfor nødvendigheden af en revolution i 1917. Pasternak fik lov til at blive i Forfatterforeningen mod til gengæld at afslå at tage imod Nobelprisen.

I begyndelsen af 1970'erne gik bølgene atter højt blandt de sovjetiske forfattere og politikere. Igen på grund af en nobelpris. *Aleksander Solsjenitsyn* (1918-2008) fik den tildelt i 1970, men han afslog at tage til Stockholm for at modtage den – af frygt for at blive nægtet lov til at vende tilbage. Da han begyndte at udgive sit storværk om GULag i Paris 1973, kom Solsjenitsyn under voldsomme angreb i pressen, blev arresteret og sigtet for højforræderi. Dagen efter, at sigtelsen var rejst, blev han frataget sit statsborgerskab og sendt i eksil i Vesten. Digterens ord havde været for farlige for et politisk establishment, der anså sig for bemyndiget til at afgøre, hvilke ord folket havde godt af at læse eller høre.

Diskussionerne i februar 1987 mellem danske og russiske forfattere var mere fredelige. Men bestemt ikke mindre ordrige. Den fredelige ordveksling mindede helt sikkert mere om diskussionerne i Rostov-familiens herreværelse end om 1930'ernes eller 1950'ernes barske dueller. Ikke overraskende kom miljødebatten ret hurtigt til at stå i centrum af snakken omkring bordet – med forventningsfulde og ordtørstende studerende, journalister og andre interesserede moskovitter som kødrand i periferien. Miljødiskussionerne stod øverst på dagsordenen i vore værter bevidsthed. Gorbatsjovs kontrakt med de intellektuelle – kunstnerisk og åndelig frihed mod støtte og engagement i perestrojka-politikken – havde givet dem blod på tanden. Også Politbureau's beslutning i august 1986 om at opgive flodvendingsprojektet i Sibirien og Centralasien havde overbevist forfatterne om den politiske tops ønske om og vilje til at opfylde sin del af kontrakten. Miljødebatten på konferencen udvidedes til også at omfatte en debat om støj- og ordforureningen – det sidste ikke mindst i en tid, hvor informationerne blev sluppet løs i et hidtil uset omfang og tempo.

Det politiske engagement og kunstnerens rolle gjorde efterhånden de danske forfattere urolige på deres metiers vegne. Hvor blev kunsten af i al denne samfundsdebat, spurgte de let bekymrede. ”Ja, kan man ikke risikere, at de floder, man er med til at forhindre vendt, efterhånden får litteraturens floder til at løbe i den gale retning, hvorved kunstneren forvandles fra en frit skabende anarkist til en mere eller mindre from embedsmand i den gode sags tjeneste?” Spurgte Klaus Rifbjerg – uden at vinde den store genklang, måske uden overhovedet at blive forstået. Han funderede videre over problemet i en kronik i Berlingske Tidende efter hjemkomsten: ”Denne følelse af at være kommet ind i varmen, at være blevet taget med på råd uden en støvle i buksebagen og en løkke om halsen, er ny og euforiserende, og det er vel netop stemningen af svimmel løftelse, som på en gang overvælder en og skaber nervøsitet. Hvor langt kan dette eksperiment gå, før de gamle patriarkalske pampere og reaktionære generaler og kommissærer vågner og siger: Nu går det for vidt!”

Også Tage Skou Hansen filosoferede efter hjemkomsten over konferencens resultater, hos ham mere om dens eksistentielle end om dens rent kunstneriske aspekter – denne gang i en kronik i Politiken: ”Der blev taget afstand fra enhver overtro på teknisk fuldkommenhed som ensbetydende med socialt velfærd. Det lignede af og til en ny politisk forfatterrolle, en ideologisk kamp for en romantisk naturopfattelse. Det var det dog ikke. Det var et dilemma. Marx's verdensforklaring forudser jo ikke skyggesider ved elektrificeringen, endsige grænser for vækst. --- Man spørger sig, hvad mennesket i grunden er for en størrelse. Set med egne og andres øjne. Intet mindre. Man indrømmer, at definitive skel mellem rationelt og irrationelt ikke kan opretholdes og taler i stedet om polerne i menneskesjælen. Kløften i os alle. Den kvalitative side i sindet over for den havesyge og herskesyge side. Om ulykkens årsager i os selv. Samvittigheden og den enkeltes ansvar. Subjektiviteten, som ikke er noget industrielt affaldsprodukt. Ordet skyld blev ikke nævnt, men der blev udtrykkeligt sagt ondskab og omvendelse. Det var lige før, der også blev sagt gud og djævel. Det skete dog ikke”.

Konferencedagene var fulde af sensationelle begivenheder. Så sent som i afgangshallen i den internationale lufthavn Sjeremetevo på vej hjem kom der nye meldinger om perestrojkas landvindinger. Som da vor trofaste, altid hjælpsomme og overordentlig søde guide, oversætteren (til norsk) og filologen *Irina Zorina* pludselig kunne meddele, at hun om morgenen i radioen havde hørt, at den berygtede paragraf 58 om antisovjetisk virksomhed ville blive ophævet snart. Det vil sige den paragraf i straffeloven, der havde sendt forfattere og andre intellektuelle i forvisning, fængsel og arbejdslejr. Glæden over denne nyhed gjorde luften tæt af forventninger. Paragraffen blev vitterligt ophævet kort efter.